

Svar till Simon Sorgenfrei och Göran Larsson

MARTIN BERNTSON*

Göteborgs universitet

Redaktionen på *Historisk tidskrift* har givit mig möjlighet att svara på det genmäle som religionshistorikerna Simon Sorgenfrei och Göran Larsson har skrivit till min artikel om de så kallade tvångsdopen av turkar i Stockholm under 1600-talet.¹ Det gläder mig att artikeln har väckt de båda religionsforskarnas nyfikenhet och det är likaledes glädjande om än en aning förvånande att de ser fram mot "ett fortsatt samtal kring dessa frågor". Till förutsättningarna för ett akademiskt samtal hör emellertid att återge samtalspartnerns argument och slutsatser på ett godtagbart sätt, något som dessvärre inte är fallet i deras genmäle som också präglas av svårigheter att frigöra sig från vår egen tids värderingar.

De båda religionshistorikerna förefaller vilja vidhålla samma uppfattning som de tidigare utan källstöd i flera böcker och artiklar har upprepat, nämligen att de dop av muslimer som ägde rum i Stockholm under 1600-talet måste ha varit påtvingade, att det handlade om "tvångsdop". Trots att jag i den återopade artikeln har gått igenom källorna till dessa dop, utan att där kunna finna indikationer på att så skulle vara fallet, vill Larsson och Sorgenfrei, trots att de betraktar min text som "noggrann och välskriven", fortsatt argumentera för att deras ogrundade påståenden fortsatt är giltiga.

De ger i sitt genmäle intrycket av att jag skulle hävda att dessa dop skulle ha varit frivilliga och vilande på "personligt grundade beslut", vilket jag – med ett tydligt undantag för det dop som ägde rum 1672 – inte gör. Tvärtom påpekar jag att i många fall var turkarnas närvaro i Sverige

* Professor i religionsvetenskap och teologi med inriktning mot kyrkohistoria

1. Göran Larsson & Simon Sorgenfrei, "Hade minoriteter religionsfrihet under den svenska stormaktstiden?", *Historisk tidskrift* 143:1 (2023); Martin Berntson, "Myten om tvångsdöpta turkar i Stockholm under 1600-talet", *Historisk tidskrift* 142:1 (2022).

påtvingad och att vi inte har stöd i källorna för att tala om dopen som vare sig frivilliga eller påtvingade. Den som läser artikeln i sin helhet bör notera att jag skriver att det utifrån källorna inte går att räkna med att besluten om att låta sig döpas fattades utifrån en frivillig personlig trosövertygelse och att vi inte heller kan räkna med att de turkiska kvinnornas och barnens närvaro i Sverige verkligen var frivillig: "Huruvida de räddades till liv och frihet av svenskarna som tog hand om dem är vanskligt att belägga."² Jag är nog helt överens med Sorgenfrei och Larsson att "juridiskt och socialt tryck" kan ha verkat pådrivande för vissa av dopkandidaterna att låta sig döpas. Men är det i så fall verkligen fråga om "tvång"? Möjligen skulle det vara rimligt att i enlighet med Durkheims tal om hierarkiska samhällsordningar tala om dopen som uttryck för ett "strukturellt tvång",³ men inte heller då handlar det om reellt "tvång". Ett sådant resonemang urholkar också själva begreppet "tvångsdop", som var känt också under 1600-talet och som förknippas med exempelvis den "svärdsmission" som ägde rum i vissa regioner av norra Europa under tidig medeltid liksom med inkquisitionen på iberiska halvön under 1400-talet. I dessa fall handlar det om att individer döptes med både absolut och villkorat tvång,⁴ i det senare fallet under hot om att de annars skulle dödas eller få utstå fysiskt våld. Det är stor skillnad mellan dessa påtvingade dop under hot om våldsutövning och attityden hos konsistoriet i Stockholm som till och med kunde vara synnerligen tveksamt inför turkarnas önskemål om att få döpas.

I det sammanhanget kan det vara intressant att dra en parallell till den situation som rådde då kristna och judar i Mellanöstern under senmedeltiden, särskilt under de mamlukiska och mongoliska regimerna, i stora mängder konverterade till islam.⁵ Många av dessa konverteringar kan förstås som konsekvenser av det juridiska och sociala tryck som muslimsk överhet utövade mot minoritetsfolken. Men frågan är om

2. Berntson (2022) s. 27.

3. Emile Durkheim, *The Elementary Forms of Religious Life* (New York & London 1995) s. 274.

4. Distinktionen är hämtad från den kanonisk-rättsliga diskussionen under medeltiden, där italienaren och kanonisten Huguccio av Pisa (ca 1140–1210) i sin *Summa* ca 1188 gjorde åtskillnad mellan "absolut tvång", där dopkandidaten överhuvudtaget inte accepterade dopet (men kunde tvingas genom att exempelvis bindas fast) och "villkorat tvång" som innebar att någon döptes under hot om att bli nedslagen, rånas, dödas eller skadas. Se härvid Matthew A. Tapie, "Spiritualis Uterus: The Question of Forced Baptism and Thomas Aquinas's Defense of Jewish Parental Rights", *Bulletin of Medieval Canon Law* 35, s. 299–300.

5. Philip Jenkins, *The Lost History of Christianity* (New York 2008) s. 97–172.

islamforskarna Larsson och Sorgenfrei i det sammanhanget vill tala om "tvångskonverteringar" till islam? Ett för vår tid mer närliggande exempel är hur muslimska flickors/kvinnors användning av huvudduk i 2000-talets Sverige har beskrivits som uttryck för ett "strukturellt tvång", ett värderande synsätt som också har problematiserats.⁶ Larsson och Sorgenfrei nämner själva inledningsvis i sitt gemmäle problematiken kring hur migrationsverket i Sverige har ifrågasatt allvaret i utvisningshotade (tidigare) muslimers konvertering till kristendomen.

De båda religionsvetarna menar sig också vara fundersamma på hur jag skall tolkas. Som exempel tar de av någon obegriplig anledning upp en passage i en artikel som jag skrev för åtta år sedan,⁷ utifrån vilken de finner det tveksamt att tala om religionsfreden i Augsburg 1555 som uttryck för religionsfrihet i vår tids mening. Problemet är att inte heller jag betraktar religionsfreden i Augsburg som uttryck för religionsfrihet i modern tids mening. Det jag skriver är – märk väl – att religionsfreden kan betraktas som ett "första steg" mot modern religionsfrihet,⁸ och det genom att den – åtminstone i teorin – gav rättslig sanktion åt två religioner att existera sida vid sida i det tysk-romerska riket.⁹ Dessa beslut indikerade att den religiösa enheten i Europa hade gått förlorad och en flerkonfessionell situation hade uppstått, vilken i sin tur utgjorde förutsättningen för de tidiga försök till religionsfrihetslagstiftning som vi senare möter i England och Frankrike samt i den westfaliska freden.¹⁰ Genom uppkomsten av religiösa alternativ vilka var anknutna till världslig makt blev efterhand religiös tolerans en politisk och ekonomisk nödvändighet, något som knappast är ny "spännande forskningsfråga som vore mycket intressant att diskutera vidare om i seminarierummet".

6. Se exempelvis debattinlägget Amanj Aziz, "Sitta naken är ingen religiös ritual", *Göteborgs-Posten* 17 januari 2012.

7. Martin Berntson, "Myten om enhetskyrkan: En diskussion om historievetenskapliga perspektiv på religionskunskapsämnet", i Hans Albin Larsson (red.), *Det historiska perspektivet* (Jönköping 2015).

8. Berntson (2015) s. 137.

9. Vi kan jämföra med hur vi ibland talar om statskicket i Grekland som "demokratis vagg" väl medvetna om att den demokrati som utövades under antiken inte hade så många likheter med vår tids demokratiska ideal.

10. Se härvid också Oliver Christin, "Religious colloquies and toleration", i R. Po-chia Hsia (red), *Cambridge History of Christianity*, vol 6 (2007) s. 302–320; Otfried Czaika, "Teologihistoriska utvecklingslinjer omkring år 1550", i Martin Berntson (red.), *Vägen mot bekännelsen: Perspektiv på organisation, bekännelsebildning och fromhetsliv i Skara stift ca 1540–1595* (Skara 2014) s. 137; se även Mary Morrissey, "Confessionalism and conversion in the Reformation", *Oxford Handbooks Online* 2018.

Det finns mycket i vår svenska och europeiska historia som kan verka skrämmande och rentav reaktionärt utifrån våra egna postmoderna idéer, men som i sin samtid snarast var progressivt. Det är med andra ord nödvändigt att inte blanda samman våra egna värderingar och önskemål med det förflutnas utan att med utgångspunkt i och med kunskap om den för oss i många avseenden främmande och skrämmande historiska kontext som dokumenten formulerades inom istället studera det förflutna på dess egna villkor.